

पूर्वीय दर्शनको आधार पुराण र गीताः समलोचनात्मक प्रस्तुति

उपप्रपा. रामप्रसाद सुवेदी*

सार

पूर्वीय दर्शनलाई थोरै भए पनि केलाउने ध्येयले उपरोक्त शीर्षक राखेर लेखिएको यो लेखको मुख्य उद्देश्य पुराण र गीतामा आधारित पूर्वीय दर्शनको केही लेखाजोखा गर्नु हो । द्वितीय तथ्यांकको रूपमा भगवान प्रदत्त भनाइ र अन्य विज्ञहरूबाट लेखिएका पुस्तकहरूबाट आवश्यक तथ्यांक लिएर साथै विभिन्न विज्ञका भनाइ, लेख तथा रचनालाई केलाएर यो लेख तयार गरिएको छ । पूर्वीय दर्शनमा कतिपय प्रथा, चलन यस्ता देखिए तिनले लामो समयसम्म निरन्तरता पाए जसले गर्दा जातीय र लैङ्गिक विभेदको सुरुवात भयो यसले पूर्वीय समाजको विकासमा अवरोध ल्यायो । पाश्चात्य दर्शनभन्दा पुरानो पूर्वीय दर्शन अहिले विश्वभरिका अध्येताहरूलाई कौतुहलता र जिज्ञासाको मार्ग बनेको छ तर पूर्वको सती प्रथाले ल्याएको लैङ्गिक विभेद, मनुस्मृतिको जातीय विभेद समाज विकासका बाधक देखिए । पुराण कालिन द्वन्द्वको इतिहासले नवपिँढीको चेतनामा नकारात्मक सोचको सृजना गर्ने भएकाले सकारात्मक सोचको निर्माण गर्ने पूर्वको महत्वपूर्ण आदर्श निर्माणको ग्रन्थ गीतालाई विद्यालय तहबाटै प्रचार प्रसार गरी नवपिँढीमा यसको चेतना फैलाउनु उपयुक्त हुने यो लेखको निष्कर्ष रहेको छ ।

महत्वपूर्ण शब्दहरू : दर्शन, पुराण, गीता, द्वन्द्व, समुन्द्र मन्थन, सतीप्रथा, मनुस्मृति, विभेद

परिचय

दर्शनशास्त्र एउटा खोजी वा अनुसन्धानको शास्त्र हो । समयक्रममा संसारभरि यसको विकास हुँदै गएको पाइन्छ । सुरुमा दर्शनलाई कुनै पनि व्यक्ति वा समूहको ज्ञानको प्रचारका रूपमा लिइन्थ्यो । पश्चिमी मुलुक अन्तरगत ग्रीसमा ज्ञानप्रति स्नेह र प्रेम देखाउने व्यक्तिलाई दार्शनिक र ज्ञानको अध्ययनको शास्त्रलाई दर्शन शास्त्र भनिन्थ्यो (शर्मा, २०६५) । 'दृश्यते अनेन इति दर्शनमु सामान्यतया दर्शनलाई यसरी परिभाषित गरिन्छ । संसारमा आँखाले जे जतिकुरा देखिन्छ, तिनको विश्लेषणात्मक अर्थ लगाउनु दर्शन हो । दर्शन ज्ञानको आधार हो । दर्शनले जीवन र जगतलाई बाटो देखाउँछ र त्यही बाटो आउने पिँढीहरूले अँगालेका हुन्छन् । दर्शनको ज्ञानले आउने पिँढीलाई डोऱ्याउँछ । अहिले भौतिक जगतमा पूर्वीय र पाश्चात्य गरेर दुइवटा दर्शन चलतीमा रहेका छन् र तिनैबाट पूर्वका र पाश्चात्य जगतका मानिसहरूले आआफ्नो बाटो अँगालिरहेका छन् । पाश्चात्य दर्शनको इतिहासको गणना रोमरको इतिहासबाट सुरु भएको मानिन्छ जुन ईसाको ११ औँ शताब्दी पूर्वको मानिन्छ तर पूर्वको इतिहास त्योभन्दा धेरै

*उपप्राध्यापक, पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

पुरानो अर्थात् आजभन्दा अठ्तीस लाख त्रियानब्बे हजार (सत्य १७२८०००, त्रेता १२९६०००, द्वापर ८६४००० र कलियुग अहिलेसम्म ५०००) वर्षको छ । यसरी हेर्दा पाश्चात्य दर्शनभन्दा पूर्वीय दर्शनको इतिहास ज्यादै नै पुरानो मानिएको छ । अहिले पश्चिमका इतिहास विज्ञहरू पनि पूर्वतिर अध्ययनका लागि आएको पाइन्छ यसको कारण मानवको उत्पत्ति र विकासको पहिलो रहस्य पश्चिममा भन्दा पूर्वमा नै रहेको छ ।

मानिसको जन्म संसारमा हुन्छ र जन्मपश्चात् उसले विभिन्न क्रियाकलापहरू गर्दछ । सृष्टिको शुरुआतदेखि नै मानिस के हो ? संसार बैह्माण्ड के हो ? सत्य के हो ? ईश्वर के हो ? ज्ञान के हो ? वास्तविकता के हो ? सौन्दर्य(प्रकृति) के हो ? जस्ता अनगिणत प्रश्नहरू उठिरहे । यसता शुक्ष्म र जीवन र जगतसंग सान्दर्भिक कुराहरूको शुक्ष्म तरिकाले अध्ययन र मननु गरेर निश्कर्षमा पुग्न नै दर्शन हो । ब्रह्मायको शुरुदेखिको यो हेराइमा विभिन्न बिद्वानहरू लगेर आआफ्ना दृष्टिकोण बनाई रहेका छन्(शर्मा,२०७३) । यसरी हेर्ने ब्यक्तिलाई सामान्य अर्थमा दार्शनिक भनिन्छ । दर्शनको अध्ययनका लागि छुट्टै शास्त्रको विकास भएको जसलाई दर्शनशास्त्रको नामबाट चिनिन्छ । दर्शनले व्याख्यात्मक,अनुमाति,आदेशात्मक तथा विश्लेषणात्मक कार्यका माध्यबाट जीवन र जगत सम्बन्धि ज्ञान प्रदान गर्दछ ।

दर्शनलाई विभिन्न क्षेत्रमा विभाजन गरिएको छ । पहिलो दर्शनको क्षेत्र मेटाफिजिक्स हो । यसलाई वास्तविकताको ज्ञानको क्षेत्र पनि भनिन्छ । मेटाफिजिक्सलाई आध्यात्मिक ज्ञानको क्षेत्रको रूपमा पनि चिचिन्छ । जस्मा धर्मशास्त्र, आत्मसंग सम्बन्धित तत्वज्ञान,ब्रह्माण्डको ज्ञान, सृष्टिको ज्ञान, जीव सृष्टिविज्ञान सम्बन्धि गहिराई सम्मको ज्ञान प्राप्त हुन्छ । दर्शनको दोस्रो क्षेत्र ज्ञानको सिद्धान्त हो । वास्तवमा ज्ञान के हो । ज्ञान आर्जनका माध्यमहरू के के हुन् ? सृष्टि कसरी भयो ? सत्य के हो ? भ्रुटो के हो ? आदि ज्ञाद्वारा व्यक्तिलाई सन्तुष्ट बनाउने दर्शनको क्षेत्र ज्ञानको सिद्धान्त वा ईपिस्टिमोलोजी हो । यसलाई प्रतिपादित ज्ञान,विज्ञ ज्ञान,आन्तरिक ज्ञान, तार्किक र इन्द्रिय ज्ञान गरेर चार भागमा विभाजन गरिएको छ । अर्को दर्शनको क्षेत्र मूल्यको सिद्धान्त हो । मूल्य भनेको के हो ? मूल्यहरू कसरी स्थापीत हुन्छन् । वस्तुगत,परिवर्तनशील र स्थिर कस्तो खालको मूल्य स्थापीत भएको हो यसबाट आवश्यक ज्ञान प्राप्त हुन्छ । मूल्यहरूको तर्कशास्त्र, सौन्दर्यशास्त्र, नीतिशास्त्रको माध्यमबाट अध्ययन गरिन्छ ।

गीता पूर्वको आदर्श दर्शन

पूर्वीय दर्शनमा आदर्श निर्माणको ग्रन्थ गीता हो । यो कर्म, ज्ञान र भक्तिका माध्यमबाट सत्मार्ग देखाउने पूर्वीय दर्शनको ग्रन्थ हो । वेद ,उपनिषद, रामायण , गीता र महाभारत पूर्वका महत्वपूर्ण ग्रन्थहरूमध्ये गीतालाई विशेष महत्वका साथ हेरिने दर्शन हो । महाभारतको युद्धभूमिमा ज्यादै निराश मन भएका तर आफ्ना शरणमा परेका मित्र अर्जुनलाई कर्तव्य पथमा ल्याउनका लागि भगवान् श्रीकृष्णले जुन लोक कल्याणकारी ज्यादै अद्भुत चिन्तन प्रस्तुत गर्नुभयो, त्यो श्रीमद्भगवद्गीताका नामबाट चिनिन्छ । गीताको उत्पत्तिको आधार महाभारत युद्धको विभीषिका बाट भयभीत भएका अर्जुनको विषाद् वा खिन्नता हो । त्यही विषाद निवारणका लागि कल्याणदायक कर्तव्यमा आस्था राख्नु पर्ने निर्देशन सहितको चिन्तन गीतामा प्रस्तुत गरिएको छ र अहिले नवपिढीलाई विद्यालय तहबाटै यसको शिक्षा आवश्यक देखिएको छ । गीतामा १८ वटा अध्याय रहेका छन् जसको वक्ताहरू र तीनका श्लोकहरू निम्न अनुसार रहेका छन् ।

शिर्षक/वक्ताहरु	अध्याय	धृतराष्ट्र	सञ्जय	अर्जुन	श्रीकृष्ण	पूर्णसङ्ख्या
अर्जुन विषादयोग	१	१	२५	२१	—	४७
साङ्ख्ययोग	२	—	३	६	६३	७२
कर्मयोग	३	—	—	३	४०	४३
ज्ञानकर्मसंन्यासयोग	४	—	—	१	४१	४२
कर्मसंन्यासयोग	५	—	—	१	२८	२९
आत्मसंयमयोग	६	—	—	५	४२	४७
ज्ञानविज्ञानयोग	७	—	—	—	३०	३०
अक्षरब्रह्मायोथ	८	—	—	२	२६	२८
राजविद्याराजगुह्ययोग	९	—	—	—	३४	३४
विभूतियोग	१०	—	—	७	३५	४२
विश्वरूपदर्शनयोग	११	—	८	३३	१४	५५
भक्तियोग	१२	—	—	१	१९	२०
क्षेत्रक्षेत्रज्ञविभागयोग	१३	—	—	—	३४	३४
गुणत्रयविभागयोग	१४	—	—	१	२६	२७
पुरुषोत्तमयोग	१५	—	—	—	२०	२०
दैवासुरसम्पाद्विभागयोग	१६	—	—	—	२४	२४
श्रद्धात्रयविभागयोग	१७	—	—	१	२७	२८
मोक्षसंन्यासयोग	१८	—	५	२	७१	७८
जम्मा		१	४१	८४	५७४	७००

स्रोत: शर्मा, २०७१

गीताका श्लोकहरूमा भएका सबै शब्द अर्थात् पद जम्मा ८९८२ छन् तथा पुष्पिका अर्थात् प्रत्येक अध्यायको समाप्तिमा दिइएको ॐत्सदितिका २३४ र उवाच आदिका ११८ जोडदा जम्मा ९३३४ छन् । गीतामा जम्मा २४९ सम्बोधनात्मक पद छन् जसमा – भगवान् श्रीकृष्णका लागि उवाचका ७६ अर्जुनका लागि १६२, सञ्जयका लागि १, धृतराष्ट्रका लागि ८ र द्रोणचार्यका लागि २ छन् । गीतामा श्लोकहरूको अक्षर सङ्ख्या २३०६६ रहेको छ तथा पुष्पिकाका ८७३, उवाचका ३८३ र अथश्रीमद्भगवद्गीता प्रथमोऽध्यायः आदिका १५३ जोडदा जम्मा अक्षर २४,४५७ छन् ।

गीतामा मूल श्लोक ७०० छन्, तिनका अक्षरहरूको योग यस्तो रहेको छ—

अनुष्टुप् छन्दका ६४४ श्लोक X ३२ = २०६०८

एघारौं अध्ययको पहिलो स्लोक ३३ अक्षरको = ३३

अनुष्टुप् छन्दका ६४५ श्लोकहरूको अक्षर सङ्ख्या-२०६०८

त्रिष्टुप् छन्दका ठूला ५१ श्लोक X ४४ अक्षरका = २२४४

दास्रो अध्ययको छैटौं श्लोक ४६ अक्षरको - ४६

दोस्रो अध्यायको उनन्तसिौं र आठौं अध्यायको दशौं तथा

पन्ध्रौं अध्यायको तेस्रो यी ३ श्लोक X ४५ अक्षरका - १३५

त्रिष्टुप् छन्दका ५५ श्लोकहरूका अक्षर - २४२५

यसरी गीताका सात सय श्लोकहरूको जम्मा अक्षर - २३०६६

(ऐ) यो गीताका श्लोक र अक्षरहरूको विवेचना हो ।

गीतामा योग दर्शन

योग गीताको महत्त्वपूर्ण दर्शन हो । इन्द्रियहरूलाई नियन्त्रणमा राखेर मनलाई परमात्मा केन्द्रित गर्नु योग हो । भगवानको उपदेशअनुसार कामवासनाका वसमा परेर वा कामवासनामा आसक्त भएर अथवा फल प्राप्त गर्ने अभिलाषा लिएर कर्म निष्काम कर्मका तुलनामा अन्त्य हीन हुन्छ भगवान भन्नु हुन्छ "कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचनद अर्जुन तिमिलाई कर्ममा अधिकार छ नकि फलमा, किनकि समत्वबुद्धिकरूपी योगवाट सम्पन्न भएको भएको पुरुषले असल र खराब तथा पाप र पुण्य जस्ता सापेक्ष तत्वहरूलाई यो भौतिक जगत्मा नै परित्याग गरिदिन्छन् । त्यसैले हे अर्जुन ! तिमि समबुद्धिबाट सम्पन्न भएको योगी बन्ने प्रयास गर । किनकि यो समतत्वभाव नै यथार्थमा कर्महरूको कुशलता हो, जसले कर्मको बन्धनबाट पूर्ण रूपमा मुक्त गराउँछ ।

योगको अर्थ समायोजित हुनु हो । यो शब्दको प्रयोग भौतिक र अभौतिक अथवा आध्यात्मिक दुवै क्षेत्रमा हुन्छ । उदाहरणका लागि वैज्ञानिकहरूका अनुसार परमाणुको योग र वियोग अथवा समायोजनवअटै विभिन्न किसिमका निर्जिव र सजीव वस्तुको निर्माण हुन्छ, यो प्रकृतिलाई भौतिक योग भनिन्छ । यसका विपरित जुन अलौकिक विद्याद्वारा जीवात्माले सापेक्ष (अर्कासँग सम्बद्ध) प्रकृतिबाट विरक्त भएर अथवा अलग भएर परमात्मासँग समायोजित वा भौतिक जनसुकै भए तापनि यी दुवैमा मनको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ । किनकि यी दुवै क्षेत्रमा मनको एकाग्रताद्वारा मात्र सफलता प्राप्त गर्न सकिन्छ । जुन समयमा मन कुनै विषयमा उकाग्रतापूर्वक लाग्दछ, तयस समयमा स्वतः सिद्ध रूपमा ज्ञान उदय हुन थाल्दछ र मनुष्य सापेक्ष अवस्थाबाट निरपेक्ष अवस्थातिर लम्कन थाल्दछ अथवा आकर्षित हुन्छ । यही नै योगको महत्त्व हो । गीतामा अर्जुन भन्दछन्

योऽयं योगस्त्वमा पोक्तः साम्येन मधुसुदन । उतस्याहं न पश्यामि चञ्चलत्वात् स्थितिं स्थिराम् ॥

अर्थात् "हे मधुसुदन ! हजुरले जुन योग- पद्धतिको संक्षेपमा वर्णन गर्नुभयो, त्यो मेरा लागि अव्यावहारिक तथा असह्यजस्तो छ । किनभने मेरो मन हस्थिर एवं चञ्चल छ । " तर भगवान भन्नुहुन्छ - **गोगिनामपि सर्वेषां मद्गतेनान्तरात्मनमा । श्रद्धावान् भवते यो मां स मे युक्ततमो मतः ॥**

"सम्पूर्ण योगीहरू मध्ये त्यही योगी सर्वश्रेष्ठ ओ जो श्रद्धावान छ, जो भक्तियोगमा रहेर निरनतर मेरो आज्ञाको पालन गर्दछ, जसले आफ्ना अन्तःकरणमा मरो वारेमा चिन्तन गरिरहन्छ र जो मरै दिव्य प्रेमभक्तिद्वारा अत्यन्त घसनष्टतापूर्वक ममा तल्लीन रहन्छ यो मेरो मत हो ।" तसर्थ, जो सधै परमेश्वरको चिन्तन गर्दछन् तिनहरू नै एकै साथ साथ सवैभन्दा ठूलो योगी, सर्वश्रेष्ठ ज्ञानी र महान भक्त हुन् । अर्जु क्षेत्रीय भएकाले उनले युद्धको त्याग गर्नु हुँदैन भन्ने भनाई कृष्णको थियो । अतः अर्जुनले कृष्णलाई स्मरण गर्दै युद्धमा संलग्न रहे भने मात्र मृत्युकालमा उनले कृष्णको नामा स्मरण गर्दै युद्धमा संलग्न रहे भने मात्र मृत्युकालमा उनले कृष्णको नाम स्मरण गर्न सक्नेछन् । तसर्थ मृत्युकालमा भगवानको स्मरण गर्न सकियोस भन्नाका लागि नै मानिसले भगवानको दिव्य प्रेम भक्तिमा आफुलाई समर्पित गर्न पर्दछ ।

धृतराष्ट्र जन्मान्ध थिए । जुन प्रकारले उनका बाहिरका आँखा थिएनन्, त्यसरी नै उनी आन्तरिक दृष्टिले पनि अन्धा थिए जसले गर्दा आफ्ना छोराबाहेक भाइ, परिवार तथा समाजमा कसैलाई पनि देखेनन् । उनी अन्धा भएपनि लडाइको मैदानमा के भएको छ त्यो देख्न चाहन्थे । उनी केवल आफ्ना छोराहरूको मात्र जयजयकार चाहेका थिए यसका लागि उनले दुरदृष्टिको वरदान पाएका संजयको सहारा लिएका थिए । संजय अमेरिकन नागरिक टेडसिरियो(ओसोका अनुसार)को जस्तो क्षमता थियो जसले घरे बसीबसी हजारौं मिल टाढाको कुरा सजिलै देख्दथे । धृतराष्ट्रका सय भाइ छोराहरूका बाहिरी आँखा त थिए तर उनीहरूका पनि भित्री आँखा थिएनन् र भ्रम अन्धा देखिए र काकाका छोराहरूको सम्पत्तिले छट्पटिन थाले । उनीहरूमा सबै आफ्नो बनाउने लालसा बढेको बढ्यै भयो । । उता अर्जुन जो श्रीकृष्णका चेला थिए युद्धकला, शस्त्रअस्त्रले भरिपूर्ण भएर धर्मयुद्धका लागि मैदानमा उत्रिएका वेलामा आफन्तलाई देखेर युद्ध गर्दिन भनेर हतियार बिसाउन थाले र डिप्रेसनमा परेर भ्रम अन्धा देखिए । धर्मयुद्धका लागि भएको उक्त क्षणमा युद्ध अपरिहार्य नै थियो र अर्जुनले हतियार उठाउन पर्ने नै थियो, त्यसैले अर्जुनलाई मनोवैज्ञानिक परामर्शको आवश्यकता थियो(सुवेदी, २०७६) । गीता यसैको परिणाम थियो जसले अर्जुनलाई हतियार उठाएर युद्ध गर्न तयार बनायो र न्याय र अन्यायबीच परिणाममुखी युद्ध भयो ।

पुराण द्वन्द्व र विभेद

हाम्रा पूर्वका इतिहास निर्माताको आधार चाहिँ पुराण हो । वेदव्यासले रचना गरेको १८ वटा पुराण नै पूर्वको इतिहासको बलियो आधार रहेको छ अर्थात् पूर्वको इतिहासको जग भन्नु नै हाम्रा पुराणहरू हुन् । १८ वटा पुराणका घटनाहरूमा आधारित हाम्रो इतिहास रहेको छ । पुराण मध्येपनि विष्णुपुराण र शिवपुराणलाई पूर्वीयदर्शनको इतिहासको जग मानिन्छ । हाम्रा इतिहासका लेखकहरूले पूर्वको इतिहासलाई द्वन्द्वद्वन्द्वमा दौडाएको पाइन्छ र किन पूर्वको इतिहासमा द्वन्द्वबाहेक अरु निर्माण र विकासका कुराहरूले त्यति धेरै ठाउँ पाएनन् त ? यो एउटा जिज्ञासाको विषय रहेको छ ।

अहिलेसम्म हामीले सत्य, त्रेता, द्वापर, युगका साथै कलियुगका करिव पाँचहजार वर्ष बितायौं । सत्य, त्रेता र द्वापर वटै युगहरूमा लडाइँ, भगडा र द्वन्द्वलाई नै अगाडि राखेर इतिहासको रचना गरिएको छ । सत्ययुगमा प्राय देव र आसुरको द्वन्द्वको सृजनामा इतिहासको रचना गरिएको छ । त्यतिवेला देवलोकका राजा इन्द्रले भूतलमा जसले जे गरेपनि तड्पिइरहने र आसुरले पनि इन्द्रलाई देख्नै नसक्ने । श्रीमहादेवले पनि देव र आसुरको भगडाबाट आजित भएर समुद्र मन्थनको रचना गरे । समुद्र मन्थनबाट प्राप्त पदार्थहरू हलाहल विष, कामधेनु गाई, उच्चैश्रव्वा घोडा, ऐरावत हात्ती, कोस्तुप मणि, कल्पवृक्ष, रम्बा अप्सरा, देवी लक्ष्मी, वारुणी देवी, चन्द्रमा, पारिजात वृक्ष, पाञ्चजन्य शंख, अमृत कलश र धनवन्तरी श्रृषिको बाँडफाँड त भयो तर अमृतमा भने देव र दानव पक्षको हानालुछी देखियो र प्राप्त वस्तुहरूमध्ये अमृत बाँड्ने वेलामा पनि विष्णुद्वारा छलगरेर देवगणलाई मात्र अमृत पान गराउने प्रपञ्च रचियो (थयग तगदभ) । महादेवले जुन उद्देश्यले समुद्र मन्थनको रचना गरेका थिए त्यो पूरा भएन, समुद्र मन्थनपछि पनि देव आसुरहरूमा मेलमिलाप भएन तारकासुर, बृत्रासुर, भष्मासुर जस्ता आसुरहरूको परिकल्पना गरेर युद्धलाई नै शिरोधार्य गरियो ।

हरेक युगमा विष्णुका अवतारलाई युद्धकर्ताको रूपमा सृजना भएको बनाएर उल्लेख गरिएको छ । सत्ययुगका भगवान विष्णुका वराह र नृसिंह अवतार हिराण्याक्ष र हिरण्यकसिपुसँग युद्ध गर्नका लागि रचना गरिएको थियो । त्रेतायुगमा भएका विष्णुका वामन, परशुराम र राम अवतारहरू पनि युद्धकै लागि थिए । वलिसँग प्रतिशोध लिन वामन अवतारको रचना गरिएको थियो । परशुरामलाई महादेवले नै युद्धकला सिकाएर लड्नका लागि बन्चरोसमेत प्रदान गरेको पुराणमा उल्लेख छ । त्रेतायुगमा भूतलमा रावणको अत्याचारबाट नागरिकहरूलाई सुरक्षित राख्नका लागि रामको जन्म भएको मानिन्छ । रामलाई वाल्यकाल र वनवासमा समेत अनेक किसिमका ताडना, अन्तरद्वन्द्व र गृहकलहद्वारा पिडित बनाएर प्रस्तुत गरिएको छ । त्रेतायुगको धेरै वर्णन राम र रावणको युद्धका लागि खर्च गरियो । युद्धमा धेरै ठूलो धनजनको क्षति भएको कुरा प्रस्तुत गरिएको छ । युद्धमा मानिसबाहेक वानर पशुपङ्क्षी र अन्य जनावरलाई समेत भरपुर प्रयोग गरिएको छ । युद्ध समाप्त भई सकपेछि पनि रामको पारिवारिक असन्तुष्टि र कलहलाई प्रशस्त ठाउँ दिइएको छ । पटकपटक सीताले आफ्नो अस्तित्वका लागि परीक्षण गरिनुपर्ने तर रामले चाहिँ केही गर्नुनपर्ने र पुरुष र नारीबीचको विभेदलाई स्पष्टरूपमा प्रस्तुत गरिएकाले अहिले पूर्वीय आर्य समाजमा नारी र पुरुषबीचको विभेदको सुरुवात यसलाई मान्न सकिन्छ ।

द्वापरयुगको इतिहास महाभारतको युद्धकालीन इतिहास हो र जुन युद्धलाई अत्यन्तै विनाशक र अशुभका रूपमा लिइन्छ । यसकालको इतिहासमा त भन्नु युद्धले नै प्रधानता पाएको छ । सुरुमा व्यासद्वारा 'जयु काव्यको रचना गरियो । यो काव्यमा ८८०० श्लोकहरू छन् ती सबै केवल कौरव र पाण्डवहरूको युद्धका घटनालाई राखेर लेखिएको छ । जन्मजयले गरेको नागयज्ञका घटनाहरूलाई जोडेर २४००० श्लोकको 'भारतु र जन्मजयको हरिवंशको कथासहित राखेर व्यास, वैशम्पायन र सौतिद्वारा १००००० (एकलाख श्लोकको) 'महाभारतु ग्रन्थको रचना गरियो जुन पूर्वको एउटा आदर्श ग्रन्थको रूपमा लिइन्छ । महाभारत युद्धका बीचबाट श्रीकृष्ण र अर्जुनको वार्तालापका कुरालाई आधार मानेर पूर्वीय दर्शनको आदर्शवादी र धार्मिक ग्रन्थ 'गीतु को रचना गरिएको छ । गीतामा पनि धेरै कुरा युद्ध र युद्धमैदानका घटनालाई प्राथमिकतामा राखिएको छ । गीतामा जीवन र जगतमा आवश्यक अरु धेरै महत्वपूर्ण ज्ञानका कुराहरू भएतापनि यो ग्रन्थ लडाइँको बीचमैदानबाट जन्मिएकाले महाभारत युद्ध कथाको

उपजीवकाव्य नै रहेको पाइन्छ ।

इतिहास पूर्वाहरूले आउने पिँढीलाई प्रदान गरेको महत्वपूर्ण नासो हो । नवपिँढीले त्यसैलाई अँगाल्नुपर्ने हुन्छ । गलत किसिमबाट प्रस्तुत गरिएको इतिहासले गलत सन्देश दिन्छ । देश कति सम्पन्न र विपन्न भन्नेकुरा त्यो देशका पुर्खाले छाडेको इतिहासमा निर्भर गर्दछ । माथि उल्लेखित हाम्रा पौराणिक कालको इतिहास द्वन्द्व भगडा र लुछाचुँडीबाट प्रस्तुत गरिएको छ । पूर्वीय दर्शनको वेदकालीन इतिहासलाई हेर्दा यसको लिखितरूपको काल ई.पू. (४५००-८००) ऋग्वेददेखि यजुर्वेदसम्म रहेको छ । त्यहाँभन्दा पहिला वेद श्रुतिको रूपमा मात्र थियो । इतिहासका लेखक वेदव्यासको काल द्वापरयुगको अन्त्यतिर हो । त्योभन्दा पहिलाका घटनाहरू कि त काल्पनिक हुन सक्दछन् कि त वेदव्यासका कथाहरूको सँगालोका रूपमा घटनाहरूलाई जोडेर लेखिएको हुनसक्छ ।

पूर्वीय दर्शनमा सतीप्रथा

पाश्चात्य दर्शनको आधार युनानी दर्शन हो । यो दर्शनले भौतिकवादमा जोड दिएको छ । पाश्चात्य दर्शनलाई सुकरात पूर्वको दर्शन, प्लेटो र अरस्तुको समयको दर्शन र अरस्तुको समयपछिको दर्शन गरेर तीन भागमा विभाजन गरिएको छ । यो दर्शनले धर्ममा आस्था राखेपनि पूर्वीय दर्शनको जस्तो धर्ममा आस्थासहित भरोसामा जोड दिएन । पूर्वीय दर्शनले सत्य, द्वापर युगमा कर्ममा भन्दा केवल जप, तप र ध्यानलाई प्राथमिकतामा राख्यो । कुनैपनि फलप्राप्तिका लागि ईश्वरको ध्यान गरेपछि सृष्टिकर्ता, पालनकर्ता र सम्हारकर्ताले उद्धार गर्ने आदर्श निर्माण गरियो । द्वापरयुगमा मात्र कर्मलाई प्राथमिकतामा राखेर गीताको ज्ञान प्रदान गर्न थालियो । पूर्वीय दर्शनले मनुस्मृतिलाई पनि एउटा बलियो आधार मानेको छ । मनुस्मृतिले वर्णाश्रम अनुसारको जातीय विभेदको रेखा सिर्जना गर्‍यो । सत्ययुगमा महादेवलाई दक्षले गरेको अपमान सहन नसकेर सतीले गरेको आत्मदाहलाई प्रथाको रूपमा विकास गरियो र महिलालाई उसको श्रीमान्को मृत्युसँगै उसैको सोलामा जल्नुपर्ने संस्कारको निर्माण गर्‍यो । यो प्रचलन त्रेतायुगमा पनि कायम राखियो । द्वापरयुगमा पाण्डु मर्दा माद्रीलाई सती पठाइयो र वसुदेव मर्दा देवकीलाई पनि सती पठाइयो । नेपालमा प्रताप मल्ल राजा मर्दा ३५ वटी, योग नरेन्द्र मल्लका ३३ वटी, पार्थिबेन्द्र मल्लका २४ वटी, पृथ्वीनारायण शाहका ९ वटी, रणबहादुरका ल्याइते दासीसहित १४वटी र यतिमात्र नभएर प्रतापसिंह शाह मर्दा उनका ६ वटी श्रीमती र रखौटीसहित उनकी एक महिनाकी सुत्केरीलाई समेत लतादैँ लगेर सोलामा चढाइएको थियो । जंगबहादुर वेलायतबाट फर्केपछि सती प्रथामा केही परिवर्तन तथा नियम बनाएर रोक्न खोजेपनि उनी मर्दा उनका श्रीमतीहरूलाई सती पठाइएको इतिहास छ । चन्द्र शमशेरले वि.स. १९७७ मा यो प्रथा बन्द गरे यसो गर्दा उनले धेरै खप्की खानु परेको थियो । अहिले सतीप्रथा हटेपनि पूर्वीय दर्शनमा महिलाप्रतिको विभेदचाहिँ यथावत रहेको छ (www.youtube.com)।

हाम्रो इतिहासले कथित ठूला भनाउँदाले मात्र पढ्ने, तल्लाजातिले पढ्न हुँदैन र उनीहरूको कर्तव्य ठूलाबडाको सेवा गर्ने कार्यमा सिमित गर्‍यो । तल्ला जातिलाई माथिल्ला भनाउँदाले आफ्नो सेवकको रूपमा सिमित गरे । उनिहरूलाई सिनो तरलाउने र सफा गर्ने बनाए । यसले मानसिक अन्तरद्वन्द्व र वर्गीय सङ्घर्षको निर्माण गर्‍यो । केही जातिलाई दलित नामकरण गरेर दलन गरी उनीहरूलाई वेद पढ्न र धार्मिक कार्यका लागि वञ्चनमा राख्यो । प्रायः वेदव्यासका पुराणहरूमा आधारित पूर्वीय दर्शनको इतिहासले हरेक कुरालाई देवत्वकरण गर्दै धार्मिक

ग्रन्थका हरेक पन्नापन्नामा ईश्वरको कल्पना गरेर महिला, दलित तथा तल्ला जातिलाई पढ्नबाट वञ्चित गरेर द्वन्द्व र सङ्घर्षको इतिहास निर्माण गर्‍यो ।

पुराणकालीन हाम्रो पूर्वीय दर्शनको इतिहासलाई आलोचनात्मक रूपमा आँकलन गरेर हिँड्नुपर्ने कुराको ज्ञान नवपिँढीलाई अवगत गराउनु पर्दछ । एउटै व्यक्ति वेदव्यासद्वारा रचित पुराणमा पनि शिवपुराण, विष्णुपुराण र ब्रम्हपुराणमा फरकफरक तरिकाले प्रस्तुत गरिएको छ । त्यसको गहिरोपमा पुगेर अध्ययन गर्न पर्ने देखिन्छ । पुर्खाले दिएको देनहरूका सकारात्मक कुराहरूलाई यथावत लिई नराम्रा कुरामा प्रगतिशील परिवर्तन गरिनु आवश्यक रहेको छ । इतिहासका द्वन्द्व, युद्ध, कलह र विभेदीकरणका प्रस्तुतीहरूलाई मेलमिलाप र निर्माणका रूपमा ग्रहण गरी काल्पनिक कपोकल्पक र भ्रमजन्य कुरालाई परित्याग गरेर पूर्वीय दर्शनको हाम्रो इतिहासलाई नयाँ सिराबाट ग्रहण गरिनु सान्दर्भिक ठहर्छ । अहिले हामी हाम्रो पौणाणिक इतिहास वेदव्यासका पुराणहरूमा र आधुनिक इतिहास जर्मन नागरिक सिल्भान लेभीका कुरामा निर्भर छौं । हाम्रा इतिहासका कुराहरू वास्तविक नभई लेखकको विचार र काल्पनिक घटनामा आधारित भएकाले यसलाई पुनर्लेखन र पुनर्व्याख्या गरिनु पर्दछ ।

निश्कर्ष

कोतपर्व भण्डारखालपर्व, दरवार हत्याकाण्ड, दशवर्षे माओवादी जनयुद्ध नामक भुङ्गाको १७,००० नागरिकको बलिदानलगायत अन्य काण्डैकाण्डले सिर्जित हाम्रो आधुनिक इतिहासलाई हेर्ने दृष्टिकोणमा पनि नयाँ विचारको सृजना गरिनु पर्दछ । अहिल्याको जबरजस्ती सतित्व लुट्ने इन्द्रलाई देवताको रूपमा लिइरहनु र उनैको नाममा ऋग्वेदका अधिकांश ऋचाहरूको प्रयोगको हाम्रो ऐतिहासिक दर्शनको वास्तविकता खोजीको आवश्यकता देखिन्छ । देशको ऐतिहासिक दर्शनमा द्वन्द्व, मारकाट, कलहले भरिभराउ हुँदा नव पिँढीहरू पनि सृजना र निर्माणभन्दा द्वन्द्व मारकाट र नकारात्मक सोचाइतिर उन्मुख हुने हुन् कि भन्ने भान हुनलागेकाले पूर्वीय दर्शनको हाम्रो इतिहासको सकारात्मक परिवर्तनको आवश्यकता रहेको छ । अहिले कोरोनाको महामारीले फेरि अर्को मानसिक द्वन्द्व नेपाली नागरिकमा सृजना भएको यो अवस्थामा द्वन्द्वबाट मुक्त इतिहासको खोजी यो लेखको निष्कर्ष रहेको छ र गीता पूर्वको महत्वपूर्ण आदर्श निर्माणको ग्रन्थ भएको यसको ज्ञानको व्यापक प्रचार गरी गीताको शिक्षालाई विद्यालय तहबाटै नव पिँढीलाई प्रदान गर्नु पर्ने आवश्यकता छ र राज्यको ध्यान त्यता जानुपर्दछ ।

सन्दर्भग्रन्थ सूची

- कोइराला, ढुण्डिराज (२०७३), नेपाली भाषामा श्रीमद्भगवद् रहस्य, काठमाडौँ: मन्जरी पब्लिकेशन ।
 गोयन्दा जयदलाल (२०६८), श्रीमद्भगवद्गीता तत्वविवेचन हिन्दी-टीका, कलकत्ता: गीता प्रेस गोरखपुर-
 २७३००५
 घिमिरे 'वेदमणि' गोविन्द प्रसाद, (२०७५), कर्मदर्शन, काठमाडौँ: नेपाल प्रज्ञाप्रतिष्ठान ।
 प्रभुपाद, स्वामी (सन् १९९७), श्रीमद्भागवद्गीता यथारूप, भारत : भक्ति वेदान्त बुक ट्रस्ट ।
 _____, (२०१७), एउटा अर्को मौका, भारत : भक्ति वेदान्त बुक ।
 दाहाल, रोशन (२०७०), स्वामी विवेकानन्द: जीवनी एवम् दर्शन, काठमाडौँ: पाँच पोखरी प्रकाशन गृह ।

प्रपन्नचार्य, स्वामी (२०६०), वेदमा के छ ? , ललितपुर: साभा प्रकासन् ।

पौड्याल, वीणा (२०७०), वेदपुराणका केहि रतनहरु, ललितपुर: साभा प्रकाशन ।

रामसुरदास स्वामी (२०६६), श्रीमद्भगवद्गीता साधक-संजीवनी (परिशिष्टसहित) हिन्दी टीका, गोरखपुर
गीता प्रेस - २७३००५ ।

राम गीता (मिति नदिएको), वाराणसी : मुम्बई पुस्तक भवन् ।

शर्मा, नारायण(२०७१), श्रीमद्भगवद्गीतामा वैज्ञानिक चिन्तन, काठमाडौं: रत्न पुस्तक भण्डार ।

शर्मा, गोपीनाथ(२०५६), संस्कृत साहित्यको रुपरेखा, अभिनव प्रकाशन

शर्मा चिरन्जिवी र निर्मला शर्मा (२०७३), शिक्षाको दर्शनशास्त्रीय र समाजशास्त्रीय आधार, एम.के प्रकाशन

सन्त रामपाल जी महाराज (२०१८), ज्ञान गंगा, भारत : सतलोक ट्रस्ट आश्रम ।

सत्पाल, रामप्रसाद (२०६२), महाभारत, बारायसी : बाबु माधवप्रसाद शर्मा ।

सुवेदी, रामप्रसाद(२०७६), श्रीकृष्ण: युद्धक्षेत्रका मनोवैज्ञानिक परामर्शदाता र शिक्षामा यसको प्रयोग, शिक्षा
सन्देश, पृथ्वीनारायण क्याम्पस ।

www.youtube.com, nepalmasati pratha. Retrived 10 oct2020

www.youtube.com. Samudramanthan, retrivesd 10,oct 2020